
Chudoba a sociální dávky v sociálně vyloučených lokalitách¹

ČERVEN 2022

MIROSLAVA FEDERIČOVÁ, KLÁRA KALÍŠKOVÁ, LUCIE ZAPLETALOVÁ

Shrnutí klíčových skutečností

- Studie prezentuje unikátní analýzu životních podmínek osob a domácností v sociálně vyloučených lokalitách (SVL) z hlediska jejich příjmů a ohrožení chudobou ve srovnání s běžnou populací. Zvláštní pozornost věnujeme míře využívání sociálních dávek a jejich účinnosti při snižování míry chudoby. Analýza je založena na unikátních datech z šetření životních podmínek v sociálně vyloučených lokalitách (SVL-SILC), provedeného v roce 2020 Agenturou pro sociální začleňování Ministerstva pro místní rozvoj a z dat šetření „Životní podmínky“ (EU-SILC) Českého statistického úřadu z roku 2020.
- V domácnostech v SVL, oproti běžným domácnostem, žije v průměru více osob a jejich průměrný věk je nižší, zejména z důvodu nižšího podílu domácností důchodců. Populace SVL má výrazně nižší úroveň dosaženého vzdělání. Podíl osob, které dosáhly pouze vzdělání bez maturity tam je 85 % oproti 40 % v běžné populaci. V domácnostech žijících v SVL se až 4krát častěji setkáváme s problémem nezaměstnanosti a ekonomické neaktivity než v domácnostech běžných.
- V důsledku výrazně horší vzdělanostní úrovně a nižší ekonomické aktivity jsou ekvivalizované čisté tržní příjmy domácností v SVL o třetinu nižší než u běžné populace. Velké rozdíly mezi oběma populacemi ale přetrvávají, i pokud k pracovním příjmům přičteme důchody, sociální dávky a ostatní peněžní příjmy – v SVL má 10 % domácností nulové disponibilní příjmy, zatímco v běžné populaci domácnosti s nulovými disponibilními příjmy nejsou.

¹Tato studie reprezentuje pouze názor autorů, a nikoli oficiální stanovisko Národohospodářského ústavu AV ČR, v. v. i. či Centra pro ekonomický výzkum a doktorské studium UK v Praze (CERGE). Poděkování patří Danielu Münichovi a Romanu Matouškovi za velmi cenné připomínky a návrhy na zlepšení studie a dále řadě kolegů za užitečné postřehy k pracovním verzím výpočtů a textu. Veškeré případné nepřesnosti a chyby jdou na vrub nás jako autorek.

Studie vznikla v rámci projektu „Mapování dopadů ekonomické krize a optimalizace systémů daní, dávek, exekucí a insolvenční pro zmírnění jejich nepříznivých vlivů“ (č. TL04000332), který byl spolufinancován Technologickou agenturou ČR. Studie byla vydána i díky podpoře Akademie věd ČR v rámci programu Strategie AV21.

- Naše analýza ukazuje, že český sociální systém je na osoby ohrožené chudobou zacílen dobře. Nárok na alespoň jednu sociální dávku má totiž 94 % domácností ohrožených chudobou v SVL a 73 % v běžné populaci. Z domácností běžné populace i SVL, které chudobou ohroženy nejsou, nárok na nějakou sociální dávku má jen necelá čtvrtina domácností. Navíc se zde jedná zejména o dávky nemocenské a dávky pro rodiny s dětmi, které necílí na snižování chudoby, ale mají buď povinně pojistný charakter, nebo cílí na podporu rodin.
- Zatímco v běžné populaci se mediánová domácnost pohybuje nad hranicí chudoby i s pouhým čistým tržním příjmem, v SVL nedosahuje mediánový příjem hranice chudoby, ani když do něj započítáme všechny sociální příjmy, které domácnosti pobírají. Mediánová domácnost v SVL by se přes hranici chudoby přehoupla jen v případě, že by čerpala všechny sociální dávky, na které má nárok.
- Podíl domácností pod hranicí chudoby v sociálně vyloučených lokalitách bez započítání sociálních dávek je 56,5 %. Díky pobírání sociálních dávek se tento podíl snižuje na necelých 52 %. Kdyby domácnosti pobíraly všechny sociální dávky, na které mají nárok, snížilo by se ohrožení chudobou na 45,6 %. Část domácností má tak nízké příjmy, že je systém dávek sice nevytáhne nad hranici chudoby, ale výrazně je této hranici přiblíží. Ačkoli jsou některé sociální dávky ve snižování míry ohrožení chudobou neúčinné, mohou výrazně snižovat tzv. mezeru chudoby, tedy vzdálenost příjmů od hranice chudoby.
- Jak v běžné populaci, tak v SVL je problémem nízké pobírání dávek domácnostmi, které na ně mají nárok. Největší rozdíl mezi nárokem a pobíráním existuje u příspěvku na bydlení, který má zároveň největší potenciál snižovat míru ohrožení chudobou. V SVL by na něj měla mít nárok přibližně polovina domácností, jeho pobírání ale reportuje pouze 12 % domácností. Velké rozdíly mezi pobíráním a nárokem na dávku existují i u dávek hmotné nouze a přídavek na děti.
- Objasnění a řešení důvodů, proč některé existující sociální dávky nejsou dostatečně využívány, a neplní tak roli ve zmírňování chudoby nízkopříjmových domácností, by mělo být jednou z priorit sociální politiky. Studií na toto téma se však v ČR zatím nedostává.